

SØKER KUNNSKAPEN OM HÅNDVERKET

BEHANDLING AV BLÅLEIRE

Til et prosjekt for Norsk Håndverksinstitutt er jeg interessert i å komme i kontakt med tradisjonsbærere som har kunnskap om tradisjonelle bearbeidingsmetoder av leire.

Hovedsakelig fra det daglige arbeidet i keramikkverkstedet, både tidligere praksis og de som er aktive i dag. Jeg søker også kunnskap om og erfaringer fra tegl/ keramikk industrien slik den var i ulike tider. Prosjektet tar utgangspunkt i materialet blåleire, men her har kunnskapen knyttet til behandling av ulike leirer fellesnevner.

Aktuelle tema kan være:

Utgraving av leire: Hvor og ulike kvaliteter/egnethet.
Dette kan være egne erfaringer, lært eller "hørt".

Bearbeiding av leira på verkstedet:

Lagring/modning (inne /ute), oppbløting, blandinger, gjenbruksmetoder.

Knaing: Hvordan knar du leira, hva kaller du metoden(e) og hvor har du kunnskapen fra? Bruker du ulike kna-metoder til ulikt arbeid?

Jeg er spesielt interessert i å finne ut mer om hvordan og når den japanske "sneglehus/ spiral"-kna-metoden (Kiku-neri på japansk, spiral eller conch wedging på engelsk, krysantemumknådning på svensk) kom inn i norsk keramikk-praksis. Var det med Bernard Leach, eller var det før? I den sammenheng vil jeg veldig gjerne ha kontakt med de som deltok (eller kjenner noen som deltok) på Bernard Leach sin Raku Workshop i Kristiansand på 70-tallet.

I tillegg er jeg ute etter erfaringer med kasting, banking, tråkking av leire.

Dette er et forprosjekt som fokuserer på å samle inn kunnskap knyttet til tilvirkning av leire her til lands. Selv om mye av denne kunnskapen ikke så ofte lenger er en del av dagens praksis på keramikkverkstedet, sitter erfaringene enda i hender og hode, og de representerer en viktig del av historien med materialet og vår felles kulturarv. Forprosjektet er en sped begynnelse, en sondering over den kunnskapen som kan finnes. Innsamlet kunnskap vil bli kreditert sin opphavskilde i min rapport til Norsk Håndverksinstitutt. Noe av materialet er videre planlagt å inngå i et større fordypningsprosjekt og vil ende i en bok om arbeidet med blåleire.

Svar slik det er best for deg til:

toril.redalen.todalen@gmail.com

Om du kjenner til noen aktuelle fagressurser som ikke skriver mail, så tar vi det over telefon, brev eller et besøk.

På forhånd vil jeg takke alle som tar seg tid til å svare!

Alt godt,
Toril Redalen
Keramiker

**Uttak, tilvirkning og foredling av lokal blåleire
av
Toril Redalen**

Utdrag fra rapport, forprosjekt 01.09-01.11.2021

INNLEDNING

Som håndverk hører tilvirkningen av leire og keramikk til de eldste ferdighetene. Noen leirkar er kjent fra tidlig steinalder. Mange av de opprinnelige metodene er fremdeles i bruk. Motivasjonen for dette forprosjektet har vært at jeg ser prosessen med å tilvirke egen leire i Norge dag i stor grad et slags *usynlig* håndverk. Kravet til effektivitet og tilgangen til ferdig foredlede importvarer har gjort at kunnskapen på området - som inkluderer hvor man finner leira, uttak, riktig lagring, modning, preparering og foredling - forsvinner fra det daglige arbeidet i keramikkverkstedet, fra fabrikken og fra læringsarenaene. Og dermed svinner kulturarven; bevaringen, mestringen og videreutviklingen; det å formidle videre den håndlærte kunnskapen knyttet til produksjon og behandling av leire.

I møtet mellom kroppen og materialet får håndverkeren erfare materialet. Det å blande og bearbeide leira, gir førstehåndskunnskap om sammensetning, blandingsforhold, plastisitet, taktilitet og bruksområde. Disse erfaringene er styrende for resten av formgivingsprosessen, og skiller seg fra måten man opparbeider seg kunnskap om en kjøpt leiresekk. Jeg ser på dette som «handlingsbåren kunnskap» per excellence, og i dette forprosjektet har jeg blant annet sett nærmere på ulike kna-teknikker og deres opprinnelse og utbredelse i Norge.

I forprosjektet har jeg begynt på arbeidet med å gjennom aktuelle tradisjonsbærere og ressursentre samle, undersøke og tilegne meg kunnskap om uttak, behandling og foredling av norsk blåleire. Målet er å finne, å ivareta og utvikle en kunnskap i keramikkfaget som er i ferd med å forsvinne. Jeg vil videre arbeide fram en form der de ulike håndverksteknikkene knyttet til foredlingsprosessen av lokal leire blir holdt levende.

THAFF-THAFF-THAFF-THAFF-THAFF...

Hva utgjør den norske håndverkstradisjonen knyttet til bearbeiding av leire? Hvordan kom kunnskapen hit, festet seg lokalt og for så å bli lært videre? Hvordan ble ulike møter med blåleira formet til den kunnskapen vi kjenner og bør ta vare på som noe verdifullt i dag?

I forprosjektet mitt har jeg fokusert på å finne kunnskap om det som spesielt kjennetegner *den norske tradisjonen med håndverket knyttet til foredling av leire*. Men jeg har også begynt å kartlegge kunnskap om selve leira vi har her til lands: Blåleira. Finne fram til den håndkunnskapen som hører til denne delen av vår keramikk-tradisjon. Bevegelsen i de kroppene som hver dag går på arbeid i verkstedet, bearbeider og former emnene til det som skal bli en bestandig form. Disse bevegelsene, rytmen, registreringen; med øyne, hode, håndflater, skuldre, knær, hofter og tær i møte med leira kan lett forstås som selvfølgeligheter. Noe det ikke er. Leiras **Thaff-Thaff-Thaff-Thaff** mellom hender og arbeidsbenk er en del av vår kulturarv som det tar år, liv og generasjoner å lære. Å forstå. Dette Thaff etterlater seg et dobbelt avtrykk. Et mot underlaget og ett som en slags stofflig hukommelse i skinnet. Du kan vaske Thaff bort fra benken, men den henger fortsatt fast i skinnet, der noe av den lekker inn i neste kna, vri og dunk. Jeg er interessert i å finne å samle disse bevegelsene i flere kropp, også min egen. La en liten bevegelse bli en del av en større. Vi trenger også nye nedtegnelser. Kunnskapen i ord, samlet.

Jeg har i studert publikasjoner som har vært uunnværlige i søken etter kunnskap om gamle håndverksteknikker knyttet til blåleira. Det er «Gammeltrøndersk pottemakerkunst» av Hans Dedekam (1926), «Norsk Pottemakeri 1600-1900» av

Lauritz Opstad (1990), «Det begynte med leir» av Axel Eggebø og Daniel Frafjord, «Nytt lys på de tidligste teglverkene og potteriene på Sandnes» av Stein Emanuel Simonsen, «Fra sjøbunn til vakker pottemakerkunst» (2011) og «Pottemakere» av Anja Notini, (1987). Førstnevnte bøker er historisk innsamlet materiale, oversikt over eldre norsk leirtøy, pottemakere og potteri. Her har jeg funnet passasjer om håndverket knyttet til uttak og bearbeiding av leire, uten at dette er beskrevet i samme format som produksjonen av gjenstander. Men å ved å lese disse bøkene har jeg funnet retninger som kan hjelpe meg videre i prosjektet.

Selv om det i boken til Anja Notini kun er representert én norsk pottemaker, Erling Aune, er fremgangsmåte og form i denne dokumentasjonen veldig relevant som en mulig metode for å samle inn den kunnskapen jeg søker. Her var keramikeren i samtaler med pottemakere fra ulike land i Europa, blant annet Tyskland, der deler av vår tradisjon beskrives å stamme fra. Inne i samtaler om tradisjon, arv, holdninger, håndverk og arbeid og liv, fant jeg arbeidet med leira forklart.

”Vi har alltid hentet leire fra samme stedet, sier Gamle –Gheorge. Jeg husker når farfar og far drev på. Slekten har nok alltid vært pottemakere, men vi har ingen nedtegnelser, så vi vet ikke mer enn det jeg husker. Det var ingen som kunne skrive her, derfor vet vi ikke stort mer om hvordan det var før i tiden enn det pottemakertradisjonen forteller oss”.

Pottemaker Gheorge Termes ¹

Min samtale med tradisjonsbærere har vært i form av verkstedsbesøk, mailkorrespondanse, telefon og brev. Jeg har vært i kontakt med 13 tradisjonsbærere i forprosjektet, 4 av disse har jeg møtt i verksted der ett av disse har vært digitalt.

I oktober var jeg på en felttur i Sandnes for å se nærmere på tradisjonelle håndverksteknikker knyttet til potteriindustrien i arkivene til Vitenfabrikken. Jeg besøkte også 7.generasjon pottemakere Ruth og Asbjørn Simonsen. Vitenfabrikken åpnet i 2008, og er et museum og vitensenter i Sandnes, den største avdelingen i Jærmuseet. Her har min kontakt vært Sigbjørn Stangeland, som er driftsleder ved museet. Sigbjørn var omviser ved potteriene da de siste var i drift på 80-tallet.

I tillegg til tekst og bildemateriale har jeg også laget videopptak av tradisjonsbærere som bearbeider leire.

POTTEMAKER, KERAMIKER ELLER KUNSTHÅNDVERKER

Pottemakeryrket er det eldste yrket vi kan følge bakover i historien, med utgangspunkt i det som har blitt laget. Brent leire er et utmerket historisk materiale i og med at de ikke lar seg bryte ned. Vi har kunnet følge kulturvandring og handelssamband gjennom skår og keramiske gjenstander som vi mennesker har etterlatt oss. Men hva sier disse formene og restene av brent keramikk om selve leira? Behandlingen av råstoffet. Leira, før den tar form og blir til brent keramikk.

Kunnskapen finner vi hos tradisjonsbærere som har sitt arbeid forankret i leire. Pottemakere, kunsthåndverkere og keramikere. Det som skiller disse ulike inngangene til det keramiske fagfeltet er hovedsakelig utdanning, tradisjon og tid i produksjon. En pottemaker i lære erfarer presisjon og et tradisjonshåndverk med å gjenskape en eksakt form, gjenstander til bruk i serier, der også effektivitet er styrende. Før var det vanlig at potterifaget ble lært fra far til sønn. En av den yngste tradisjonsbæreren jeg har vært i kontakt med, Ingrid Kristne Lund (f.1986) har lært håndverket av sin mor.

Anja Notini skildrer i sitt møte med de ulike pottemakerne av ulike nasjonaliteter en unik yrkesstolthet, men også en slags bitterhet. Erling Aune i Trondheim er hennes eneste representant for de norske pottemakeri. I samtale med Notini beskriver Erling seg å være den siste "ekte" yrkesutøveren av pottemakerslekt i Norge.

"Er man kunsthåndverker i Norge kan man få økonomisk støtte i Norge til lokaler, bidrag til utstillinger, stipender og muligheter til å reise. Men er man "bare håndverker" og pottemaker, må man greie seg selv." Pottemaker Erling Aune ²

I dette forprosjektet og et framtidig prosjekt går min interesse i å finne fellesnevnerne i de ulike delene av feltet i arbeidet med foredling av leire. Siden etableringen av de første teglverkene har pottemakerne og industrien dratt vekslers på hverandre. I en keramikkindustri som fases ut, og med få praktiserende pottemakerne, i hvilken form finner man håndkompetansen i dag?

I de fleste land i Europa, og for så vidt hele verden, er det vanlig at den keramiske håndverkstradisjonen følger de ulike stadiene i samfunnsutviklingen. En kan også finne historiske kilder som dokumenterer kunstnerisk og teknisk påvirkning.

I arbeidet med forprosjektet har jeg lært at dette ikke er gjeldende i Norge.

I overgangen mellom folkevandringstiden og vikingtiden tar den keramiske produksjonen slutt og gjenoppstår ikke i Norge før på slutten av 1600-tallet. Norge er slik akeramisk i 1200 år. Det finnes teorier, men dette er fortsatt et uløst mysterie i Norgeshistorien.

Den forhistoriske keramiske produksjonen i Norge er i europeisk sammenheng ganske enkel og grov, vel å merke hvis man ser bort fra folkevandringstiden, fra rundt år 300 til midten av 500-tallet. Produksjonen er lokal, men dekorformene viser at vi også er en del av et germansk fellesskap. I løpet av disse årene blir pottemakeriet en del av samfunnsbildet også i Norge. ³

Da pottemakerkunsten kommer tilbake til Norge på 1600-tallet, er det med pottemakerne som bringer med seg et ferdig utviklet håndverk fra nord-europeisk tradisjon. Pottemaker Stein Em. Simonsen beskrev både tegl- og potterivirksomhetene som kom hit til lands som ferdig utvikla prosesser fra utlandet, uten forankring i en naturlig utvikling her til lands. Verktøy, faglige håndgrep, oppgaver og maskiner ble importerte sammen med uttrykk og benevnelser fra de landene de kom fra. Jeg leser at i Norge vandret pottemakerne hovedsakelig fra Sverige, Tyskland og England. ⁴

I et forsøk på å plassere den norske tradisjonen i en europeisk sammenheng har jeg blitt svært interessert i hvordan håndverket knyttet til bearbeiding av leire ble påvirket av å ha vandret til Norge to ganger. Først i folkevandringstiden, for så å forsvinne helt, og siden dukke opp igjen på 1600-tallet. Hva forsvant av kunnskap om den lokale leira? Og hva hadde håndverket med seg av både tradisjon og nytenkning når det returnerte til Norge? Her reiser det seg et spørsmål knyttet til et håndverks alder og verdi. I England hadde håndverkene i keramikkindustrien svært høy status, de ble beskrevet som "artists trapped in industry". Gipsmakerne som lagde støpe- og pressformer til leira, signerte gjerne formene sine. I Norge utviklet det seg et håndverk knyttet til og i en industri *samtidig* som kunnskapen formet seg i små familiebedrifter, etter 1200 år uten egenproduksjon av keramikk. Hvordan vandret kunnskap og status mellom potteri-industri og pottemakeri, og kan vi finne noen av denne håndkunnskapen igjen i dag?

FOREDLING AV LEIRE

Vi kan enkelt forestille oss at de første keramikere brukte leira slik den ble gravd ut. Noe av den grove keramikken som ble funnet i bronsealderen peker i retning av at leira ikke ble sortert eller bearbeidet på noen måte den gangen. Men i steinalderen er det gjort funn som kan tyde på en unik materialforståelse og en bevissthet rundt den praktiske vinningen med foredling av leire. Potteskår forteller at det i tilvirkningen av leira har blitt silt ut sand som så ble erstattet med ny sand fra et annet sted.⁵

Om vi går helt tilbake til folkevandringstiden i Norge og ser på håndverket knyttet til blåleira, finner man informasjon om at vi allerede da arbeidet med å utvikle egenskapene og foredle materialet. På den tiden lagde hver husholdning gjenstander som var typisk for sin tid; kar for koking og lagring, rituelle gjenstander og begre. Kokekar ble først brukt med kokestein, men ble utviklet til å tåle dirkede flamme inne i ildstedet hengene fra metallhanker. Med den norske blåleira i ren form ville karet krympet og sprekke i flammene. Leira måtte magres. Slik ble det utviklet en leirblanding bestående av knust kvarts, eller og asbest og kleber. Leira ble formet med hendene og de spennformede leirkarene ble formet rundt en treform.

Formen på karene, med rette vegger, flat bunn og ingen hank i siden, gjør at de ligner små spann eller blomsterpottes. Karene er i de fleste tilfellene dekorert og brent i ovn. Leira ble kjevlet ut til en tynn leiv som så ble lagt rundt en form og skjøtt sammen i sidene. Bunnen ble satt på til slutt, og så ble karene pyntet, opp ned, med kammer, pinner og stemples, eller med fingre og negler. Romerne hadde oppfunnet dreieskiva på denne tida, men den fikk ikke innpass blant de germanske og skandinaviske stammene. Her foregikk pottemakeriet for det meste med håndkraft. I sin studie av de spennformede karene her til lands kan ikke arkeolog Siv Kristoffersen gi svar på hva dette skyldes. ” Det kan hende det har med håndverkstradisjoner å gjøre, at man la mye av identiteten sin i selve lagingen av karene”.⁶

Det er i dag ulike perspektiv på forhold rundt selve produksjonen av karene. Et syn er at arbeidene bærer preg av håndverksmessig kyndighet og at det derfor ikke kan være snakk om småindustri etter behov. Var det allerede på den tiden noe som kunne minne om egnede leirvarefabrikker? Var det produksjon av leirkar som ble distribuert videre utover landet? I avhandlingen «Spannformete leirkar i Midt-Norge», skriver Heidi Mjelva Breivik om hvordan det allerede i folkevandringstiden kunne ha foregått en slags pottemakerindustri.⁷

Det finnes betydelig forskningsmateriale rundt disse spennformede karene fra folkevandringstida. Men mye om forholdene rundt disse er fortsatt et mysterie. Mest er det forsket på dekoren, men også sammensetninger av ulik leire og variasjoner i teknikker nevnes. En teori er at selve leirblandingen med asbest ble oppdaget å være farlig for de som produserte karene.

I en samtale med pottemaker Asbjørn Simonsen fortalte han at hans far Svein Emanuel Simonsen argumenterte for en teori der dekoren på de spennformede karene var en teknikk for å utvide godset slik at karene gikk av treformen, ikke dekor for dekorens skyld.

Vi bearbeider leira for å få et mest mulig homogent materiale. Ved å kontrollere plastisitet, kornstørrelse, fuktighet får vi den mest mulig egnet for sitt bruk. Om vi henter ut leira selv må vi også renske leira for urenheter som steiner eller annet rusk.

Jeg har laget en oversikt over en typisk forberedelsessekvens for å lage dreieleire av råleire.

1. Herding (f. eks frysing og tørking)
2. Bløtlegging /blanding
(punkt 1 og 2 for plastisiteten)
3. Sikting - (bestemme størrelse på mineralkorn, fjerne rusk)
4. Avleiring
5. Fordamping
6. Knaing
7. Modning/ lagring
(punkt 4, 5, 6 og 7 for vanninnhold/fuktighet i leira)

I et framtidig prosjekt er målet å samle inn mest mulige av erfaringer gjort i prosessen med å behandle leire, også selve utgravingen. I høst har jeg først og fremst konsentrert meg om ulike kna-teknikker og prøvd å plassere dem i sin bruk før og nå.

DET Å KNA

Jeg har funnet ulike måter å kna/ støte leira i hop for hånd;

1. Kløving (engelsk; Stack and slam!, svensk: kastning av lera)
2. Brøknametoden/"Vanlig metode" (engelsk; Kneading)
3. Oksehode (engelsk Bullshead, duckface, svensk; fårskalle)
4. Sneglehus/spiral / (engelsk: Spiral wedging, Chrysantemum, japansk: Kiku –neri)
5. Kna/dreie leira plastisk på dreieskive (engelsk; Wedging on the wheel)

I potteriindustrien i Sandnes har de også en kna-metode kalt

1. Hippsa
2. Balla opp

The Potters Dictionary (1975) skiller mellom to "hoved" kna-metoder: «Oksehode» med utspring i Europa, og «Sneglehus» fra Orienten⁸. I arkivmaterialet jeg har lett i til nå, har jeg funnet lite nedtegnet om historikken bak de ulike kna-metodene og tradisjonene som knytter seg til dem. Hvis kna-metoder nevnes, er det i de fleste tilfeller kun teknikken som er beskrevet. I forprosjektet har jeg spurt tradisjonsbærerene spesifikt om hvordan de knar og hvor de har lært håndverket. Jeg ser en tendens, i det utvalget jeg har nå, at «oksehode» er blitt lært i "læra" og «sneglehus» på høyskolene eller på ulike kurs av japanske mestere eller keramikere som ha vært i Japan. De som knar i spiral peker på hvor mye "mildere den er mot kroppen" med at bevegelsen ikke blir brutt. At man kan kna større emner med mindre belastning.

Men i den norske potteriindustrien finner man spiralen igjen, i en litt annen variant. I både teknikken med å «hippsa» og det å «balla opp». Jeg vil lære meg denne teknikken og finne ut mer om dens utspring. Det er mye som tyder på at denne

måten å bearbeide leira på kom med Joseph Holmes fra England i 1850. Men jeg har også sett en variant av teknikken avbildet i den svenske årboken Kulturen fra 1951. Kan denne være en variant av den orientalske og den europeiske?

Behandling av leire er en slags ur-kunnskap jeg ser både krysser og skaper selve fundamentet for vår keramikkhistorie. Kunnskapen forgreiner seg inn i den keramiske fagtradisjonen, hos pottemakeren, i potteriindustrien og i kunsthåndverket vi har idag.

"A potters prime need is good clay", sa den engelske keramikklegenden Bernard Leach. Han mente at vi skulle etterligne prosessene i naturen når vi bearbeidet leira⁹. Flere av keramikkerne jeg har vært i kontakt med, har pekt på at det er mulig at det var Bernard Leach som innførte den asiatiske sneglehus-teknikken, som har vært brukt i Norge fra 50-talet, og muligens før. Men keramikkerne er usikre på om han faktisk har vært i Norge "in person". Jeg er interessert i å plassere sirkelbevegelsen i håndverket med å kna her til lands. Om vi kan plassere sneglehus som en orientalsk metode som kom hit etter krigen, selv om den virker å være mest praktisert i dag, så har den ikke oppstått her, eller fått festet seg over lang tid. Men kan det å «hippsa» og «balla opp leira» være en norsk variant av sneglehus? En "industrihemmelighet" som virker i veldig få hender i dag?

UDØPT HÅNDVERK, BEVEGELSE OG YRKE

I samtale med tradisjonsbærere kommer det ofte fram at de ikke husker hvor, når og av hvem de har lært håndverket med å bearbeide leira. "nei, hva jeg kaller det her? ..det er jo å kna da..." I prosjektet mitt har jeg kalt håndverket knyttet til tilvirkning av leire et usynlig, nesten et udøpt håndverk. Men under oppholdet i Sandnes, kunne jeg studere unike lokale utgivelser med potterihistorie som tema. I boka «Gaukamål» fant jeg stedstypiske ord og uttrykk fra keramikkindustrien:

avtagar: Medhjelper, ein som hjelper med å ballåpp` og a ta av dreid vare.

ballgutt; En ung gutt som Balla åpp

balla (åpp); gjera klare leriebnene for dreining. Kløsa, skulle hippsas, bannkas og til slutt vrias lang.

klobba: banka leiren med klobba for å blanda han og gjera han homogen eller flat til leivar.

knøa: stort leiremne som er klart til å ballas åpp. Frå gamalt ei kløs som er knudd. Etter 50 åra brukt som synonym til kløs.

I potteriene i Sandnes var en yrkestittel eller et håndverk gjerne oppkalt etter bevegelsen gjort med eller formen i leira. Noen av uttrykkene plasserer også håndverket med geografisk opprinnelse slik som "kløs" fra tysk «klös»; klump. Eller lokalt, "ein leir", leire som hankjønn. Ved å samle inn å ta vare på disse faguttrykkene og betydningene av de er også et stykke verdifull håndverkshistorie dokumentert¹⁰.

Et foredrag med Stein Emanuel Simonsen, *Historien til potteriene i Sandnes*, i Vitenfabrikken regi fra 2016, ligger ute på youtube. Selv døde den karismatiske pottemakeren i 2018. I en og en halv time snakker han om leir-bankere, møllekuser, ballgutter, det å kna leira "med føtter og hender". Her forteller han f.eks om den gamle teknikken brukt for å rense leira, kalt "lusing".

Før leira ble slemma maskinelt i potteriene, måte de "luse" den. Dette var leirbankeren sin jobb. Leirbankeren tok store leirklumper opp på bordet og skar det opp i tynne skiver med streng, og for hvert lag de skar prikket de ut småstein og

”grabs”(urenheter) med en spiss ståltråd, en ”prikkert”. Den nedtegna og innsamla kulturhistoria som favner potteriene og potteriindustrien i Sandnes er en verdifull, og jeg lurar på om det i Norge finnes maken. I dette forprosjektet har jeg vært i kontakt med 3 pottmakere som har hatt sin lære med Stein Emanuel Simonsen, disse praktiserer håndverksteknikker knyttet til knaing som lært i potteriindustrien fra midten av 1800-tallet.

Kroppen er en bærer av kultur, den skaper kultur. Når jeg ser en liten klump med leire bli knadd i et verkstedsrom, våger jeg å stille store spørsmål; Hva slags samspill er det mellom kroppen og dens fysiske omgivelser? Du har bevegelsen men du har også det bærekraftige. I mine samtaler med tradisjonsbærere nevnte flere at de mest knadde når de resirkulert leire. Det å kunne tilvirke sin egen leire, å bearbeidde den, kna den er en bevegelsen. en ferdighet. Men det er og å være en viktig del i utvikling av tidsaktuelle tankesett og holdninger.

ARBEIDET VIDERE

Forprosjektet har avdekket noen aktuelle kilder som finnes på det området et framtidig prosjektet kan favne. Arbeidet i høst har vært konsentrert rundt tradisjonsbærere og kunnskapsmiljøer rundt behandling av blåleire for keramisk produksjon også knyttet til potteriindustrien Norge. Nærmere bestemt Sandnes, der det var drift i keramikkindustrien helt inntil 90-tallet, og også fagressursene knyttet til Vitenfabrikken ¹¹. Jeg har begynt å gå inn i arkivene til Vitenfabrikken, der er det mye industrihistorie lagret, deriblant intervjuer med tidligere arbeidere i potteriene. Dette er høyst relevant lesning for å kunne finne bakgrunnskunnskap om håndverket knyttet til leira i keramikkindustrien, men her vil jeg trenge mer tid for å hente ut og sortere informasjon.

I arkivmateriale og i samtale med Pottemaker Asbjørn Simonsen har jeg funnet opplysninger som var nye for meg, og er kanskje lite kjent. Fra potteriene i Sandnes ble det solgt leire til hele landet fra slutten av 1800-talet, også til Trondheim, Og at dette ble retningsgivende for den sterke posisjonen Potteriindustrien i Sandnes fikk. Jeg har lest i eldre korrespondanse mellom ulike pottmakere hvordan de legger om sin produksjon i takt med kvaliteten og tilgangen til blåleira. Men også i takt med forandringer i samfunnet. Både i Bergen og Trondheim ble potterivirksomheten lagt om fra ulike gjenstander til å bare inkludere blomsterpotter i begynnelsen av 1900. Dette som en konsekvens av at de måtte kjøpe leira fra Sandnes. og ikke kunne konkurrere på pris med keramikken som ble produsert i potteriindustrien der.

Trondheim og Sandnes er høyinteressante steder å oppsøke i det videre arbeidet. Byene er et direkte resultat av tilvirkning av blåleire; etablering av teglindustrien, der stedene har også lange tradisjoner innen pottmakerkunsten.

Den første pottmakeren som kom til Sandnes het Christoffer Zimmermann og var 4. generasjon pottmaker. Han kom fra Strømstad i Sverige, men var av tysk ætt. Da var fag-benevnelsene på svensk, med tysk opprinnelse, slik som nevnt «kløs». I 1840 brøt Simon Pottemaker med den gamle tyske tradisjonen og begynte å drive på samme måte som Johan Feyer ved Egersund, potteridrift etter engelsk mønster. Da Ganns potteri ble opprettet i 1873 ble engelske Joseph Holmes ansatt som pottteribestyrer. Han hadde også med seg fagfolk fra fajanseproduksjonen i Egersund som tok med seg en engelsk fagtradisjon og uttrykk.

I bylandskapet her i Trondheim eller videre ut i landskapet i Trøndelag skulle man tro at pottemakervirksomheten i Trøndelag var tuftet på, slik som i Sandnes tilgangen til store forekomster blåleire av god kvalitet.

"Ler forekommer i store mengder omkring Trondhjem: med det er ikke av særlig fin beskaffenhet. Tvertom - høyst ordinært."

I dette forprosjektet har jeg funnet kilder som beskriver blåleiren i Trøndelag ikke å være godt egnet fra "pottemakeren sin synstad" ¹².

Trønderkeramikken sin tradisjon og kanskje slik også håndverket måtte derfor ha utviklet seg på helt andre vilkår enn praksisen i Sandnes? På den tiden pottemakeriene tok til å blomstre for alvor utover på 1700 tallet, kom også et nærings- og kulturliv i gang i Trøndelag. Oppblomstringen av et pottemakermiljø i Trondheim skulle formes av en innvandring av tyske pottemakere som opparbeidet seg en sterkt lokal tradisjon og slik etterspørsel. Lauritz Opstad beskriver potteriene i Trøndelag å bli grunnlagt av "utlendingar frå klassiske Pottemakerdistrikt. Disse kom i puljer fra Tyskland og Flensburg (Som var dansk på den tiden) Trønderkeramikken viser også slektskap med varer fra Holland.

I forprosjektet har jeg søkt ulike stemmer innen keramikkfaget med ulik erfaring og alder. De har alle til felles at de er en del av et definert fagfelt selv som ikke alle utøvere deler fagmiljø. Et mål for arbeidet mitt er å legge til rette for at leir-kunnskap i disse "adskilte" praksisene innen faget vårt kan møtes.

Jeg har i høst arbeidet videre med plassere den japanske kna-teknikken Kiku-neri (sneglehus) inn i eller mot norsk keramikktadisjon. I forprosjektet har jeg dokumentert keramikkerne Jorun Kraft Moe og Anne Marie Hagegrup som demonstrerer denne. Og jeg hadde en utrolig lærerik samtale med keramikker Anne Marit Opstad som har gått i lære med en japansk mester. Jeg har også fått tilsende unike klipp fra keramikker Elisa Helland Hansen der Nancy Fuller (USA) knar med sneglehus-metoden og i tillegg viser en slags tørkemetode under kna-prosessen. I tillegg til "industri-metoden" vil jeg lære meg Kiku-Neri, som det beskrives å ta tre år å mestre. Og videre fortsette arbeidet med å undersøke håndverket knyttet til det å kna sin historie, utbredelse og bruk i det daglige materialtilvirkningen hos norske keramikker i dag.

Etter arbeidet med *Uttak, tilvirkning og foredling av lokal blåleire i høst*, har det formet seg flere spørsmål enn svar. I forprosjektet sitt omfang rakk jeg ikke å gå videre inn i tradisjonen med uttak av leire, men dette er kunnskap jeg er svært interessert i. I fordypning i tematikken framover ønsker jeg først og fremst å samle inn og lære håndkunnskap knyttet til foredling av leire fra tradisjonsbærere innen keramikkfaget. Men når det gjelder å formulere hva "det norske" i en verdensomspennende keramikktadisjon her favner, ser jeg det hensiktsmessig å involvere andre forskningsmiljøer/fagdisipliner som berører keramikktadisjon kulturhistorisk.

"Vår historie er en legering av alle de materialene vi har oppdaget, funnet opp, brukt og misbrukt. Det er som om hver tid har sin egen substans, hvert materiale har sitt å fortelle. Materialer bestemmer ikke bare et steds eller nasjons skjebne, de definerer også tiden.

Blåleire er på mange måter naturens urverk".

Toril Redalen 2020

Jeg ønsker å rette en stor takk til alle som har bidratt til *Uttak, tilvirkning og foredling av lokal blåleire*

Tradisjonsbærere:

Jorun Kraft Moe, Anne Marie Hagerup, Bjørn Kåre Nilsen, Marit Tingleff, Elise Hellan-Hansen, Tove Lise Røkke Olsen, Astrid Sleire, Ruth og Asbjørn Simonsen, Anne Marit Opstad, Vigdis Denstadli, Ingrid Kristine Lund, Hanne Haukom, Sonya Molohon og Beate Lund Kristiansen, Brit Dyrnes. Noen av disse har vært mine kunnskapssentra før forprosjekt.

Vitenfabrikken; Sigbjørn Stangeland og Ranveig Tunheim

Norsk Håndverksinstitutt:

Hilde Ekeberg og Kjetil Storeheier Norheim

Tekstvask:

Siri Skjerve og Reinholdt Ziegler

Grafisk; Ingun White

Min ektemann; Eduard Ortega

KILDER

Eggebo, Aksel. Frafjord, Daniel. (1987) *Det begynte med leir : leirindustriens historie på Sandnes gjennom 200 år*, Stavanger, Dreyer bok.

Dedekam, Hans. (1926) *Gammel Trøndersk Pottemakerkunst*, Trondheim; Nordenfjelske Kunstindustrimuseum.

Åse, Arne. (1995) *Keramikk Metode og keramikk*, Vollen; Tell forlag.

Notini, Anja.(1987) *Et stevne møte med en tradisjon*, Oslo; J. W. Cappelens Forlag.

Zakariassen, Hans. (1981) *Tegl Industriens Historie*, Oslo; Grøndal og Dreyer.

Sandnes mållag. (1999) *Gaugamål, Ord og uttrykk på Sandnes*, Haugesund; Akademisk Fagforlag A/S.

Hame, Frank og Jane. (2015). *The Potter's Dictionary of Materials and Techniques*: Bloomsbury Publishing PLC.

Opstad Lauritz. (1990) *Norsk Pottemakeri 1600 – 1900*, Oslo; Det Norske Samlaget.

Reed, Ian. (2009) *Trønderkeramikk, adskillige sorter krustøy*, Trondheim; Tapir akademiske forlag.

Anderson, Stefan (2019) *Krukemakeriet, tilverka egne skåler, kannor & fat*, Letland, Natur och Kultur Stockholm.

Leach, Bernard (1940) *A Potter's book*, London, Faber and Faber Ltd.

Fra artikkelen *Nytt lys på de tidligste teglverkene og potteriene på Sandnes* av Stein Emanuel Simonsen publisert i Tidsskrift for Rogalands Arkeologiske Forening nr. 1,1998.

Intervju med Siv Kristoffersen, arkeolog ved Arkeologisk museum, Universitetet, Stavanger, *Å for et kar!* Av Siri Jeanette Pedersen.
Forskning.no

<https://forskning.no/kunst-og-litteratur-arkeologi-historie/a-for-et-kar/821336>

Foredraget *Historien om de gamle potteriene i Sandnes* med Stein Emanuel Simonsen, <https://www.youtube.com/watch?v=EE8hRYn4cck&t=2994s>

¹ Sitat hentet fra Anja Notini si bok; *Pottemakere*, kapitelet om Gheorge Termes, Romania, s. 36

² Sitat hentet fra Anja Notini si bok; *Pottemakere*, kapitelet om Erling Aune, Norge, s. 156

³ Lauritz Opstad sin bok *Norsk Pottemakeri*, s. 19-21.

⁴ Fra artikkelen *Nytt lys på de tidligste teglverkene og potteriene på Sandnes* av Stein Em. Simonsen, i Tidsskrift for Rogalands Arkeologiske Forening, s. 14.

⁵ Fra *The Potter's Dictionary of Materials and Techniques* av Frank og Jane Hamer, s. 277.

⁶ Arkeolog Siv Kristoffersen i intervju med Siri Jeanette Pedersen i *Å for et kar!*

Forskning.no

<https://forskning.no/kunst-og-litteratur-arkeologi-historie/a-for-et-kar/821336>

⁷ *Spannformede Leirkar i Midt-Norge: En studie i regionale særpreg*, MA-studie av Heidi Mjelva Breivik 2006 s. 81-85

⁸ Fra *The Potter's Dictionary of Materials and Techniques* av Frank og Jane Hamer, s. 270.

⁹ Leach, Bernard (1940) *A Potter's book*, London, Faber and Faber Ltd. s 43

¹⁰ Hentet fra boka *Gaugamål, Ord og uttrykk på Sandnes*, artikkelen om Potteriverksemd s.148

¹¹ Hentet fra boka *Det begynte med leir : leirindustriens historie på Sandnes gjennom 200 år*, av Aksel Eggebø og Daniel Frafjord.

¹² Lauritz Opstad sin bok *Norsk Pottemakeri*, s.106